

РЕЦЕНЗІЯ

доктора ф.-м. наук, професора Малихіна С.В.

на дисертаційну роботу **Куштима Антона Володимировича**

«Тепловидільні збірки з твелями стрижневого типу на основі діоксиду

урану для дослідницької ядерної установки «Джерело нейтронів»

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

за спеціальністю 105 – Прикладна фізика та наноматеріали

1. Актуальність теми

Дисертаційна робота Куштима А.В. присвячена розв'язанню науково-практичної задачі в галузі розвитку ядерно-промислового комплексу - створенню перспективних конструкцій та технологічних параметрів виготовлення тепловидільних збірок (ТВЗ) з тепловидільними елементами (твелями) стрижневого типу на основі діоксиду урану UO_2 і дисперсійної паливної композиції UO_2-Al для дослідницької ядерної установки «Джерело нейтронів» (ДЯУ «ДН»). Так як існує можливість виконання даної задачі за рахунок наявності в Україні наукової і промислової бази, а також досвіду проектування і розробки твелів та ТВЗ, то виконання поставлених завдань є актуальним і важливим. Завданням є вдосконалення твелів і ТВЗ під умови експлуатації в активній зоні ДЯУ «ДН».

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Основні результати дисертаційної роботи отримані при виконанні проєктів науково-дослідницьких робіт молодих вчених НАН України:

1. «Розробка та дослідження характеристик палива дисперсійного типу для дослідницьких ядерних установок України» (2017-2018 рр., номер державної реєстрації №0117U003767);

2. «Дослідження характеристик міцності стрижневих твелів дисперсійного типу та тепловидільних збірок з їх використанням» (2019-2020 рр., номер державної реєстрації №0119U102436);

Також результати дисертації містять матеріали технічних проєктів:

3. УНТЦ Р515 «Розробка конструкції і технології виготовлення твелів і ТВЗ для підкритичної збірки, проведення їх випробувань в обґрунтування надійності і безпеки» (НТК ЯПЦ ННЦ ХФТІ, 2012-2015, Р515С);

4. «Матеріалознавчі дослідження та розрахункові обґрунтування застосування конструкційних, нейтроно-поглинаючих і ядерних матеріалів в перспективних ядерних циклах України, етап 5, 2020 р., шифр теми III-1-16 (НТК ЯПЦ), номер державної реєстрації №0116U007187.

3. Аналіз змісту дисертації. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації

Робота Куштима А.В. є завершеною науковою роботою, містить дві анотації – українською та англійською мовами, вступ, п'ять розділів, висновки, список літератури і три додатки.

Дисертація присвячена вирішенню важливої прикладної задачі фізики, а саме дослідженню та відпрацюванню технологічних параметрів виготовлення твелів стрижневого типу на основі UO_2 та конструктивних характеристик тепловидільних збірок з їх використанням.

Об'єктом дослідження є процеси та явища, що визначають фізико-технологічні параметри та характеристики створення паливних композицій на основі діоксиду урану, конструкцій ТВЗ, їх фізико-механічних властивостей (характеристик).

У роботі опрацьовано три конструкції тепловидільних збірок. Проведено обґрунтування вибору їх матеріалів, теплофізичні розрахунки обраних твелів та аналіз статичної міцності розроблених моделей збірок. В обґрунтування параметрів роботи твелів в дослідницької ядерної установки «Джерело нейтронів», розрахунками показано, що при максимальній глибині вигорання таблеток UO_2 мінімальна величина діаметрального зазору між паливним сердечником і оболонкою твелу контейнерного варіанту в гарячому стані складає ~ 130 мкм, а їх контактна взаємодія відсутня. При максимальному вигоранні $10,5 \text{ МВт} \times \text{дїб/кг U}$ накопичення газоподібних продуктів поділу

(Xe+Kr) складає $66,7 \text{ см}^3$, а гелію $0,04 \text{ см}^3$. Концентрація газоподібних продуктів поділу під оболонкою твелу становить $0,06-0,15\%$.

У роботі виконано лабораторно – технологічні дослідження з оптимізації режимів виготовлення таблеткових матеріалів $\text{UO}_2\text{-Al}$, що складають: $P_1=300-500 \text{ МПа}$, $P_2=800-900 \text{ МПа}$, режими спікання у вакуумі: $t_1=400-600 \text{ }^\circ\text{C}$, $t_2=600-630 \text{ }^\circ\text{C}$, витримка 1-2 години. На відміну від найближчого аналога, пресування на другому етапі проводиться в прес-формі, внутрішній діаметр D_2 якої зв'язаний з внутрішнім діаметром D_1 першої прес-форми співвідношенням: $1,03 \leq D_2/D_1 \leq 1,12$. Збільшення різниці в діаметрах між прес-формами для першого та другого етапу пресування з $0,2 \text{ мм}$ ($D_2/D_1 \approx 1,02$) до величини $D_2 \geq 1,03 \cdot D_1$, сприяє підвищенню густини заготовки при однакових зусиллях пресування за рахунок збільшення ступеня радіальної деформації і дозволяє зменшити пористість до $7-18\%$, у порівнянні з 25% в аналога.

Відпрацьована лабораторна технологія виготовлення стрижневих твелів зчепленого варіанту із застосуванням операції газостатичного пресування. Встановлений режим газостатичного пресування макетів твелів з параметрами газостата показав задовільний контакт сердечника і оболонки. Максимальні значення міцності, отримані на з'єднаннях $\text{Al-(Al+12\%Si)-Zr}$ і Al-Cu-Zr , відповідно, становили $57,0 \text{ МПа}$ і $55,3 \text{ МПа}$.

Проведені експериментальні роботи з дослідження властивостей зразків палива та випробування макетів твелів і елементів ТВЗ: механічні, корозійні, температурні, матеріалознавчі і структурні. При механічних випробуваннях макетів твелів на розривній машині типу Р-10 при $100 \text{ }^\circ\text{C}$ значення межі міцності (σ_B), межі плинності ($\sigma_{0,2}$) та відносного подовження (δ) для матеріалу зі сплаву E110 у вихідному стані, відповідно, становить $(346 \pm 30) \text{ МПа}$, $(237 \pm 20) \text{ МПа}$ і $(31 \pm 2)\%$, що повинно задовольняти умовам натурального використання.

При корозійних випробуваннях алюмінієвих таблеток отримані дані свідчать, що в початковий момент (тривалістю до 100 годин) спостерігається значний приріст ваги зразків таблеток, а потім корозія йде по лінійному закону.

Оцінка швидкості корозії на лінійних ділянках показала, що зразки, виготовлені з прутка алюмінію, мають більш високу корозійну стійкість в порівнянні із зразками з порошоків алюмінію ПА. Їх швидкість корозії при температурі 100 °С, відповідно, дорівнювала 10×10^{-2} мг/дм²·год і 42×10^{-2} мг/дм²·год.

Матеріал алюмінієвої матриці має структуру з середнім розміром зерна ~ 25 мкм. Мікротвердість по Вікерсу алюмінієвої оболонки, матриці і часток композиції UO₂-Al склала, відповідно, 500-559 МПа, 608-617 МПа і 696-742 МПа.

Висновки, сформульовані у роботі, висвітлюють результати дослідження як вирішення висунутих в дисертації завдань. В цілому висновки відповідають поставленим завданням і вимогам, які висуваються до результатів дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Список літератури досить широко охоплює розглянутий напрямок дослідження, певною мірою відображає опрацювання автором значної кількості вітчизняних та іноземних джерел.

Додатки містять інформацію про практичне впровадження результатів дисертації.

4. Наукова новизна одержаних результатів

Здобувачем розроблені нові конструкції тепловидільної збірки для ядерної установки «Джерело нейтронів», що можуть бути застосовані як альтернативні до закордонних аналогів та забезпечать енергетичну незалежність України. Для розміщення твелів у верхній опорній решітці виконані заглиблення зі сторони бокової поверхні, а кожне із заглиблень виконано у вигляді паза, що переходить у отвір, причому поперечний розмір паза менший за поперечний розмір отвору.

Удосконалено технологію виготовлення паливних таблеток UO₂-Al, яка дозволяє отримувати вироби з густиною 95-98% від теоретичної, заданими геометричними характеристиками та структурою. Удосконалення способу здійснювалося шляхом застосування інших режимів пресування та спікання

заготовки (на першому етапі тиск пресування склав 300...500 МПа, а на другому етапі 800...900 МПа, вакуумне спікання при температурах від 580 °С до 630 °С), а також вибором параметрів прес-форми, внутрішній діаметр D_2 якої зв'язаний з внутрішнім діаметром D_1 першої прес-форми співвідношенням: $1,03 \leq D_2/D_1 \leq 1,12$. Використання наведених параметрів виготовлення паливної композиції забезпечує високу густину та суцільність.

Визначено деформацію і зміщення при статичних навантаженнях запропонованих конструкцій ТВЗ до зусиль, рівних умовній межі плинності, шляхом комп'ютерного моделювання їх тривимірних моделей і проведення механічних випробувань зразків і макетів на розривній машині.

Обґрунтована працездатність запропонованої конструкції ТВЗ шляхом дослідження швидкості корозії зразків дисперсійної паливної композиції UO_2 -Al (без оболонки) в модельних умовах, що імітують склад і параметри теплоносія ЯПУ «Джерело нейтронів», яка склала ~ 500 мг/дм² протягом 1000 годин випробувань.

5. Достовірність отриманих результатів та висновків

Достовірність отриманих результатів зумовлено науково обґрунтованими поставленими завданнями, а також використанням апробованого спектру сучасних методик дослідження.

6. Практична цінність одержаних результатів та рекомендації щодо їх подальшого використання

Запропонована лабораторна технологія виготовлення паливних композицій на основі UO_2 і UO_2 -Al та тепловидільних збірок з їх використанням є перспективною для створення ядерного палива для дослідницької ядерної установки «Джерело нейтронів». Теоретичні та практичні матеріали можуть бути успішно використані при виготовленні стрижневих твелів і ТВЗ для інших типів дослідницьких реакторів, в тому числі ВВР-М. Запропоновані методики лабораторні технології можуть знайти використання в заводських умовах для виготовлення стрижневих твелів і ТВЗ на основі діоксиду урану для оптимізації і вдосконалення технологічних

процесів. Результати дисертаційної роботи використані в технологічному процесі виготовлення ТВЗ-Х і в навчальному процесі в НТУ «ХП».

7. Оформлення дисертації, дотримання вимог академічної доброчесності та повнота викладення наукових положень та результатів в опублікованих працях

Дисертація виконана з дотримання вимог академічної доброчесності, отримані результати дають підстави говорити про оригінальність роботи. У тексті містяться авторські ідеї, і не виявлено використання ідей інших науковців без посилання на їх роботи.

Основні ідеї автора та результати дослідження викладено у шести фахових наукових статтях, трьох патентах України та матеріалах міжнародних конференцій, де була проведена апробація ідей, що викладено у дисертаційному дослідженні.

8. Недоліки та зауваження до дисертаційної роботи

1. Дослідження впливу механізмів взаємодії на границях розділу розглянутих з'єднань твелів зчепленого варіанту потребує більш поглибленого аналізу.

2. Роботу можна доповнити вивченням впливу на структуру матричного матеріалу домішок, які стабілізують структуру і підвищують її фізико-механічні характеристики.

3. Представлення експериментальних результатів щодо рентгеноструктурних досліджень потребує більш детальних уточнень та обговорень.

Тематика потребує подальших досліджень як для подолання зауважень та недоліків, представлених вище, так і через загальну перспективність напрямку. Існуючі недоліки не роблять роботу менш значущою, менш оригінальною та не знижують цінність наукового дослідження.

9. Висновки

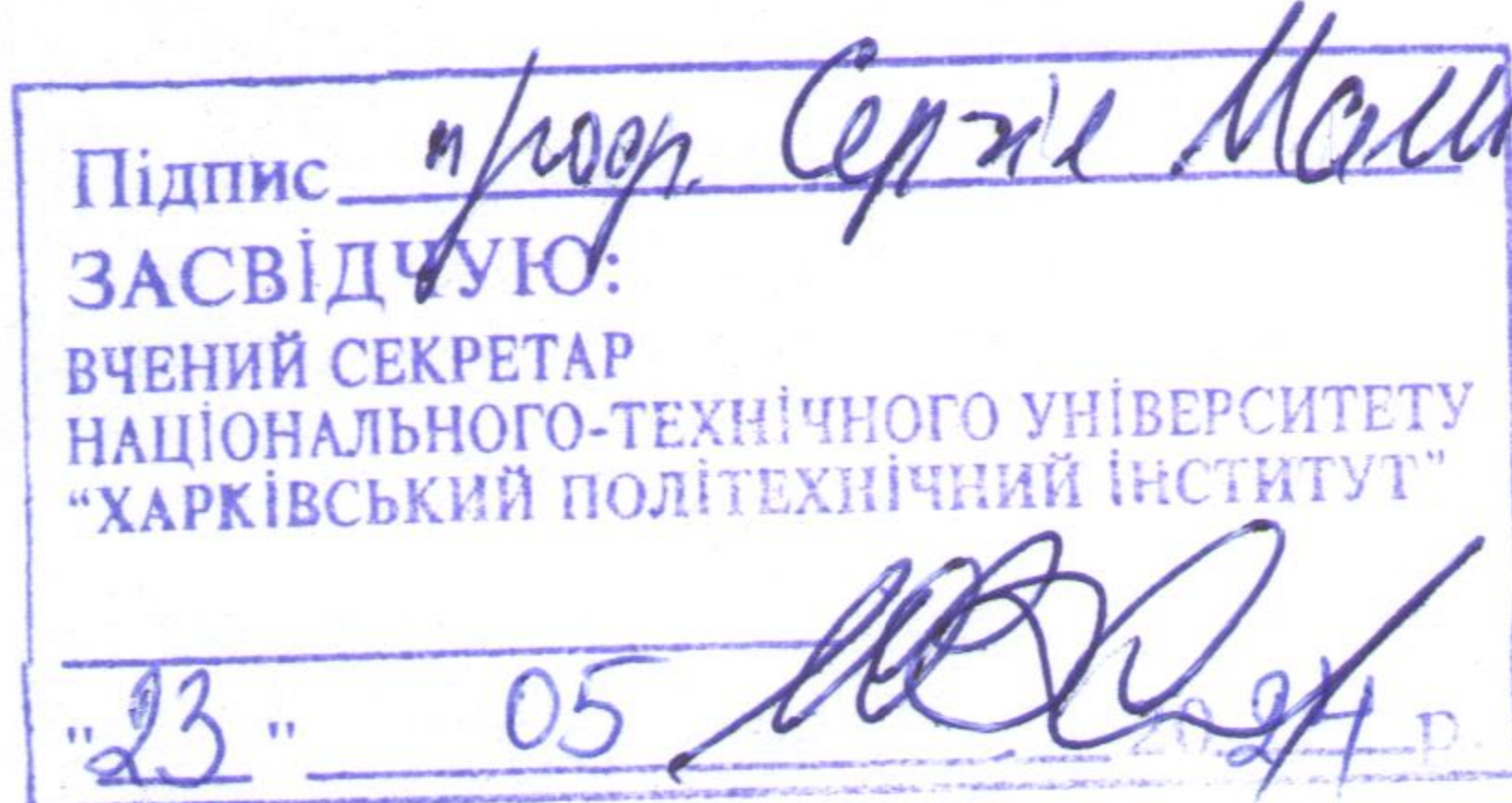
Дисертаційна робота Куштима А.В. є завершеною науково-дослідною роботою, яка містить науково-обґрунтовані результати, має наукову новизну та

має перспективи подальших досліджень. Тема дослідження відповідає галузі знань 10 – «Природничі науки» та спеціальності 105 – «Прикладна фізика та наноматеріали»

Отже, враховуючи актуальність теми, отримані результати та певну практичну значущість роботи вважаю, що дисертаційна робота Куштима Антона Володимировича «Тепловидільні збірки з твелями стрижневого типу на основі діоксиду урану для дослідницької ядерної установки Джерело нейтронів» відповідає вимогам 6, 7, 8, 9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціальної вченої ради Закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12.01.2022 р. № 44 та вимогам до оформлення дисертації МОН України від 12.01.2017 № 40, а сам автор, Куштим Антон Володимирович, заслуговує присудження йому наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 105 «Прикладна фізика та наноматеріали».

Рецензент – доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри фізики металів та напівпровідників
Національного технічного університету
«Харківський Політехнічний Інститут»

Сергій МАЛИХІН

ЗАЙЦЕВ Ю.І.